

общественную позицию уже в раннем возрасте через открытость диалога по распространению ценностей толерантности и проявлений равнодушия в обществе. Обобщено, что воспитание толерантности у школьников является важной задачей общеобразовательного учебного заведения, основная цель которого – сформировать моральный облик каждого ученика. Отмечаются ценности проведение общешкольных праздников в честь толерантности с привлечением семьи.

Ключевые слова: толерантность, инклюзивное образование, личность, современное общество, воспитание толерантности.

Kuzava Irina, Kaidalova Halyna. FEATURES OF DEVELOPMENT THE TOLERANT PERSONALITY DURING THE IMPLEMENTATION OF INCLUSIVE EDUCATION. The article examines the problem of development the tolerant personality in modern society, determined its value during the implementation of inclusive education. There were characterized different approaches to understanding the concept of tolerance: philosophical, psychological, medical and biological, political, sociological and pedagogical. Special attention is paid to the moment that those personalities who demonstrate apparent or seeming tolerance is quite common in today's society. It is noted that inclusive education is one of the most effective means of preventing the intolerance which helps correct psychophysical development in the present conditions. All people should form the correct social position at an early age through open dialogue on spreading the values of tolerance and avert indifference manifestations in society. It can change social attitudes towards people with mental and physical disorders. Generally, upbringing of tolerance in schoolchildren is one of the most important tasks of an educational institution, whose main purpose – to form the moral character of each pupil. Emphasized that it is very interesting and important to hold school holidays like “International Day for Tolerance” involving family.

Keywords: tolerance, inclusive education, individuality, modern society, upbringing of tolerance.

Стаття надійшла до редколегії 06.06.2017 р.

УДК 376.1/ 159.97

Ірина Кузава

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки (Луцьк)

Людмила Нечипорук

Нововолинська спеціальна загальноосвітня школа № 9 (Нововолинськ)

СПЕКТР АУТИЗМУ: ОСОБЛИВОСТІ І ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ УЧНЯМ СПЕЦІАЛЬНОЇ ШКОЛИ

У статті автори аналізують закономірності мовлення учнів з порушеннями аутичного спектру, їх основні поведінкові ознаки при комунікації і взаємодії в соціумі, пізнавальні психічні процеси, особливості оволодіння навичками читання і письма. Визначають напрямки логопедичної корекційно-розвиткової роботи, пропонують ефективні форми і методи при психолого-педагогічному супроводі, найбільш адекватні засоби альтернативної комунікації, вправи за методикою Кетрін Моріс та програми TEACCH, тренінги невербального спілкування, арт-терапевтичні засоби, щоб за можливості допомогти їм здобути освіту та успішно соціалізуватися в сучасному суспільстві. Рекомендовано навчання грамоти школярів здійснювати за звуковим аналітико-синтетичним методом або за методикою «глобального читання», при писанні рядкових букв та їх елементів здійснювати фізичну підтримку руки. Обґрунтовано результативність застосування психолого-педагогічної допомоги на ранніх етапах корекційно-розвиткової діяльності, вказує на необхідність вчасного консультування батьків щодо їх дітей з особливими освітніми потребами. Звертається увага на тенденцію сучасності до збільшення кількості учнів з порушеннями аутичного спектру, висвітлює проблематику розробки методологічних, методичних та організаційних питань впровадження оптимального освітнього процесу для даної категорії.

Ключові слова: учні з порушеннями аутичного спектру, програми розвитку, комунікація, взаємодія в соціумі, зоровий контакт, увага, сприймання, пам'ять, мисленнєві процеси, корекційно-розвиткова робота.

Постановка проблеми. 67 мільйонів людей в усьому світі мають порушення аутичного спектру. Це велика економічна і соціальна проблема. В європейських країнах, за умови фахової організації навчально-виховного процесу, діти з РСА досягають значних успіхів у навчанні та соціальному житті. Як стверджує в інтерв'ю доктор Вірджинія Бассі, в Америці розроблені спеціальні програми, за якими таких дітей успішно соціалізують, а шкільна система США займається навчанням дітей, тому у батьків немає необхідності в цьому [6, с.1].

Заради об'єктивності варто зазначити, що в нашій країні кількість спеціалістів, які намагаються вирішити завдання щодо ефективної діагностики та корекції особливостей

поведінки учнів з такою нозологією, зростає, проте їх все ж недостатньо. Навчальні заклади України фактично не готові навчати таких дітей. Гостра нестача профільних спеціалістів, потрібного дидактичного матеріалу, недостатня проінформованість батьків, часткова відсутність забезпечення відповідними навчальними програмами – це окремі вагомні питання щодо навчання та соціалізації дітей з РДА, які потребують вирішення.

На сьогоднішній день в Україні фахівцями психолого-педагогічного профілю розроблені програми розвитку для дітей з особливими освітніми потребами тільки дошкільного віку, які рекомендовані МОН:

- Комплексна програма розвитку дітей дошкільного віку з аутизмом «Розквіт»/ Наук. кер. та заг. ред. Т.В. Скрипник. - Київ, 2013 [2]
- Програма розвитку дітей дошкільного віку з аутизмом/ Наук. ред. та упор. Д. І. Шульженко. - Київ, 2013 [7].

Саме тому проблема розробки методологічних, методичних та організаційних питань впровадження оптимального освітнього процесу для дітей категорії аутичного спектру є досить актуальною.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Проблема спектру аутизму вивчалась і висвітлювалася в науковій, медичній, психологічній і педагогічній літературі протягом багатьох століть. В основному це були зарубіжні дослідники: Н. Asperger, L. Bender, M. Bristol, S. Harris, В. Hermelin, L. Kanner, Eisenberg, Е. Блейлер, Д.Гіляровський, К. Лебединська, О. Нікольська, Н. Озерецький, Г. Сухарева, С. Морозов, Т. Морозова ... Більшість вчених визнають, що основою спектру аутизму є порушення центральної нервової системи. Важливо зазначити, що в останнє десятиріччя в Україні спостерігається зацікавленість цією проблемою як науковцями, так і практиками: Я.Багрій, І. Марценківський, К.Островська, О.Романчук, Г.Смоляр, В.Тарасун, Г.Хворова, А.Чуприков, Д.Шульженко, Т.Скрипник, М.Шеремет, Н.Базима та інші. За їхніми висновками, в першу чергу страждає емоційна сфера психіки дитини-аутиста, також наявні порушення у формуванні та розвитку пізнавальної сфери.

Мета статті – здійснити аналіз актуальних проблем навчання та виховання учнів з порушеннями аутичного спектру в умовах спеціальної школи.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Нововолинська спеціальна загальноосвітня школа №9 є одним з тих навчальних закладів, у якому з кожним роком збільшується кількість дітей з такою нозологією. Вчителі використовують адекватні форми і методи навчально-виховної роботи та здійснюють психолого-педагогічний супровід відповідно до навчально-методичних рекомендацій щодо організації навчання, налагоджують співпрацю з батьками. Педагоги разом із членами шкільної ПМПК, з метою надання якісних освітніх послуг, вивчають потенційні можливості пізнавальної, емоційно-вольової, мотиваційної, соціально-особистісної сфери дитини. На основі результатів досліджень учасники розробляють індивідуальний маршрут розвитку та складають індивідуальну програму, вносять корективи до неї з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності, адаптовують її зміст до пізнавальних можливостей учнів, що виявляється в зменшенні обсягу матеріалу, його спрощенні за характером і структурою, збільшення кількості годин на вивчення окремих тем та постійного їх повторення. Готують яскраво ілюстрований наочно-дидактичний матеріал та розробляють посібники, підбирають дієві засоби навчання у поєднанні з предметно-практичною діяльністю учня. Чимало матеріалу черпають з інтернет-ресурсів, запозичують досвід іноземних практиків. На жаль, надто мало в наявності сучасних засобів і технологій, які допомогли б підвищити кваліфікацію працівників.

Як відомо, вперше доктор Каннер описав проблему дітей з порушеннями аутичного спектру і зі всіх ознак виділив тільки дві ключові: «крайнє відчуження і нав'язливе прагнення до збереження одноманітності обстановки». Інші симптоми він розглядав або як вторинні відносно цих двох та ними спричинені (наприклад, послаблення комунікації), або як неспецифічні для аутизму (наприклад, стереотипії) [4].

За медичними довідниками *аутизм* відносять до розладів загального розвитку, який характеризується трьома групами порушень: якісними розладами соціальної взаємодії, якісними розладами комунікації, а також стереотипними, повторювальними, обмеженими діями та інтересами [2, с.4].

За показниками психічної сфери людини Д.Шульженко вирізняє сім форм спектра аутистичних порушень за принципом розташування від легкої до складної [9, с.26].

Таблиця 1

Форми спектру аутистичних порушень

№ АФ	Спектр аутистичних порушень
АФ-1	зі збереженим мовленням – легка форма
АФ-2	із наявністю високого та нормального рівня інтелекту
АФ-3	виступають вторинними при загальному недорозвитку мовлення (ЗНМ)
АФ-4	виступають вторинними при встановлених олігофренії, шизофренії, ДЦП, затримці психічного розвитку (ЗПР).
АФ-5	комбінуються з дисфоричними розладами поведінки
АФ-6	комбінуються з психопатоподібними розладами поведінки
АФ-7	комбінуються з шизофреноподібними розладами поведінки

Враховуючи різницю проявів особливостей поведінки і навчання учнів аутичного спектру спеціальної школи, слід зауважити, що узагальнення і створення єдиного образу аутиста для всіх випадків є неможливим. За результатами спостережень такі школярі ведуть себе по-різному, що визначається конкретною формою їхнього захворювання в кожній із ситуації.

Розглянемо основні поведінкові ознаки учнів з РАС, які проявляються при комунікації та взаємодії в соціумі.

У всіх учнів даної категорії відмічається виражене відставання у розвитку мовлення та спостерігаються труднощі в розумінні співрозмовників. У 33% учнів - сильна затримка мовного розвитку, яка характеризується недостатністю модуляції, порушеннями структури слова, спотвореним та обмеженим запасом слів. В них досить інтенсивно розвивається «автономна мова», «мова для себе». Для 44% учнів – характерний мутизм: відсутність мовлення і потреби в спілкуванні, повне занурення у внутрішній світ, безпричинне занепокоєння або агресивні прояви. У 23% учнів – ЗНМ III-IV рівня, що характеризується наявністю розгорнутого фразового мовлення з елементами лексико-граматичного та фонетико-фонематичного недорозвитку. Їм характерне стереотипне і повторне використання слів і фраз, відстрочені чи безпосередні ехолоалії.

Досить важливою у роботі з учнями РАС є логопедична корекція, яка спрямована на розвиток складової структури слова та граматичної сторони мовлення; формування мотивації до мовленнєвого спілкування та мовленнєвої активності з використанням альтернативних форм спілкування у щоденному житті; збагачення й активізацію лексичного запасу та удосконалення зв'язного мовлення.

Задля подолання труднощів комунікативно-мовленнєвого розвитку у дітей з розладами аутичного спектру авторами програми «Розквіт» виділено і пропонується 7 взаємопов'язаних напрямів роботи (розвиток довербальної комунікації, розуміння мовлення, розвиток мовлення на рівні перших слів, комбінації слів, речень, зв'язного мовлення та альтернативні методи комунікації) [2, с. 51]. В спеціальній школі педагогами практикується використання комунікативної системи обміну картинками: Picture Exchange Communication System – PECS.

За спостереженнями, анкетуваннями, бесідами та діагностикою виявлено, що 23% учнів уникають зорового контакту очі в очі з дорослими і ровесниками, 77% учнів мають звичку дивитися в очі, приймати певне положення тіла і вираз обличчя, але для них характерний погляд «крізь об'єкт», відхід від реальності у світ власних переживань.

У 44% учнів зі спектром аутизму порушені форми довербального спілкування (експресивно-мімічні, предметно-дійові), виражена емоційна незрілість, мізерні міміка і жестикуляція: не відповідають посмішкою на гру, можуть безпричинно сміятися, кричати,

плакати. Вони заглиблені в собі, розглядають одяг чи риси обличчя, часто повторюють одні і ті ж жести, схильні до стереотипії та одноманітних проявів активності. Наприклад: відчиняти і зачиняти двері; стукати пальцями по чомусь і вслухатися у звучання; плювати; із силою вдаряти предметом; погладжувати гладеньку поліровану поверхню; виконувати рухи тілом вперед-назад – хитатися; плескати в долоні, шурхотіти папером. Виявляють підвищену чутливість до тактильних відчуттів, побутових шумів та звуків. Загострено сприймають навколишній світ, тому їхні реакції на зовнішнє оточення, яке є стресогенним для них, часто протестні та супроводжуються криком, викликають роздратування, втомленість, породжують негативне чергування агресії та самоагресії, особливо коли спонукати до виконання завдань чи ігор. Їм присутні періодичні зміни настрою, які часто не можна пов'язати з зовнішніми чинниками. Вони схильні до безпричинних страхів, нав'язливих ідей, бурхливо реагують на зміну обстановки та незначні переміщення. Відсутній інтерес до дітей, не беруть участі в іграх однолітків. У деяких учнів спостерігається компульсивна поведінка: вкладати об'єкти і предмети певним чином. Наприклад, у незмінному вигляді повинні перегортатися сторінки наукового матеріалу, не повинен ніхто порушити послідовність такого процесу.

56% учнів – сприймають словесні інструкції після кількох повторень, під керівництвом дорослого здатні виконувати їх у конкретній ситуації. У них знижена потреба у висловлюваннях і дружніх відносинах з однолітками, низька ефективність спілкування у всіх видах діяльності. Характерними для даної категорії учнів є стереотипно повторювані форми поведінки та 23% учням - хаотичне переміщення у просторі кімнати без зосередження уваги на навколишніх предметах; обмежений діапазон інтересів, соціальне усамітнення. Вони не беруть участі в сюжетно-рольових іграх, відчувають труднощі у розрізненні найважливіших рис міжособистісних стосунків, не вміють співпереживати. Гіперчутливі до сенсорних впливів, реагують на гучні звуки і явища, яскраве світло, текстуру тканини, їжу. В окремих дітей спостерігаються своєрідні патологічні перевтілення в той чи інший образ у поєднанні з фантазуванням; прив'язаність до певних предметів: глобуса, іграшкових машин... Більшість з них виявляють інтерес до певних видів діяльності: музики, образотворчого мистецтва, математики та захоплюються комп'ютерними іграми, конструюванням, переглядом мультфільмів, музичних фрагментів та окремих телепередач: «Голос діти», «Україна має талант». Всі учні з РСА відчувають необхідність в певному режимі та одноманітності видів занять і чітко дотримуються щоденного графіка. У них спостерігається ускладнене формування відповідних мотивів навчальної діяльності внаслідок недостатньої спрямованості на спілкування і засвоєння соціальних норм.

Перші спроби комунікації з такими дітьми мають відбуватися з використанням привабливих і цікавих для них звуків, предметів, дій. Корисними будуть ігри на встановлення зорового контакту та імітації основних рухів, виконання команд, вказівок та простих доручень, вправ для розвитку великої та дрібної моторики, називання частин тіла (за методикою Кетрін Моріс або програмою ТЕАССН) [5; 8]. Практичне виконання завдання учнем має супроводжуватися емоційно-смісловим коментарем, під час якого дорослий проговорює всі дії та ситуації. Ефективними є психогімнастика, вправи на ауторелаксацію та саморегуляцію, зняття м'язового та емоційного напруження, переключення уваги, підвищення працездатності; застосування форм і методів страхотерапії, музикотерапії.

Важливо надавати заохочення в ті моменти, коли учень добре поводить себе: похвалу, улюблені ним форми контакту, розваги, ласощі. Якщо виникає проблемна поведінка, не можна сварити школяра, а зрозуміти, чого він хоче у конкретний момент і спробувати допомогти йому заспокоїтись. Варто завжди дотримуватись послідовності у своїх вимогах та реакціях на порушення соціально прийнятих норм і правил.

Взаємодія із ровесниками дуже важлива, оскільки є моделлю відповідного мовленнєвого спілкування та соціальної поведінки. Учні з РСА необхідно залучати до групових рольових ігор з правилами. Таким чином, вони вчаться реагувати на звернення, проявляти ініціативу у спілкуванні, витримувати хоча б нетривалий контакт очима з іншими людьми. У них буде розвиватися уявлення про власне «Я».

Одним із напрямків роботи є *побутова адаптація дитини*, формування навичок самообслуговування. Найефективнішою підказкою при навчанні навичкам є фізична допомога, але для учнів з підвищеною чутливістю до дотиків потрібно використовувати візуальні інструкції у вигляді алгоритму послідовності дій.

Потрібно орієнтуватися на інтереси учня та дотримуватися режиму, оскільки він болісно сприймає будь-які дії, які виходять за рамки звичних. По можливості відволікати від негативних стереотипних рухів, наприклад, за допомогою танців або стрибків на місці.

В результаті психолого-педагогічних досліджень виявлено певні *особливості розвитку пізнавальної сфери* у дітей з РСА.

У 100% учнів зорова *увага* вибіркова і короткочасна, поєднується з підвищеною сенсорною та емоційною чутливістю. Спостерігаються порушення її довільності і цілеспрямованості: стійка протягом декількох хвилин, іноді і секунд [1, с.44]. Незосередженість, яка посилюється при виконанні завдання, свідчить про швидку психічну виснаженість. Школярі схильні відволікатися на сторонні стимули, тому темп їх працездатності нерівномірний, з елементами астенії.

Типовою відмінністю осіб зі спектром аутизму є *особливості сприймання* ними навколишньої дійсності. Всім учням з порушеннями аутичного спектру притаманна надмірна зосередженість на вибірових сигналах зовнішньої або внутрішньої дійсності та нездатність до вбачання цілісної її картини. Через фрагментарність сприймання вони не помічають зв'язків між речами (теорія «Центральна узгодженість»). Тому присутність одних і тих самих деталей життєво важливі для дітей з РСА [2, с.84]. У 45% учнів чудова зорова механічна *пам'ять*, що створює умови для збереження слідів емоційних переживань, але водночас слабка продуктивність запам'ятовування і відтворення вербальної інформації. У 55% школярів – більша збереженість мимовільної пам'яті у порівнянні з довільною, швидке забування та низька швидкість запам'ятовування.

У 56% учнів спостерігається уповільнена динаміка перебігу *мисленневих процесів*. Уміння аналізувати, порівнювати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, класифікувати недостатньо сформовані. Групування предметів здійснюють за однією ознакою. Правильно відтворюють просторову структуру цілого предметного зображення з 4-6 частин. Утруднене розуміння логічних зв'язків та співвідношень між поняттями, слабе володіння узагальнюючими поняттями. Засвоюють лише частину ознак навколишньої дійсності. У 44% осіб – мислення стереотипне, вузьке, конкретне. Вони не володіють критеріями аналізу і синтезу, а також словесним позначенням окремих ознак предмета. Орієнтуються на перцептивно яскраві, а не на функціональні закономірності предметів, які сприймаються ними як рівноцінні. Емоційний компонент сприйняття зберігає своє провідне значення. Узагальнення слабкі, недостатньо диференційовані [8, с.43].

О.Лютова, Г. Моніна пропонують проводити корекційно-розвиткову роботу за такими основними напрямками: розвиток відчуттів і сприйняття, зорово-моторної координації; розвиток навичок самообслуговування; розвиток мовлення та комунікативних здібностей [3, с. 41].

Для налагодження з учнем емоційно-позитивного контакту, варто запропонувати йому сенсорні ігри з фарбами, водою, зі свічками, світлом і тінню, льодом, крупами, пластичним матеріалом (пластиліном, тістом, глиною), кульками, мильними бульбашками, звуками, рухами і тактильними відчуттями.

Важливо використовувати арт-терапевтичні засоби з метою соціально прийняттого виходу агресивності та негативних емоцій учня; безпечного способу зняття напруження; зменшення страхів, тривожності, агресії. Спільна участь в малюванні, логоритмічних заняттях, елементарних рухливих іграх сприятиме формуванню відносин емпатії та взаємної підтримки.

У 56% учнів з аутичним спектром руховий стереотип письма автоматизований, дрібна моторика сформована. Вони дотримується правильного положення ручки (олівця) в руці, орієнтується на сторінці зошита та в графічній сітці. У 44% учнів слабкий розвиток зорово-моторної координації та просторового орієнтування. Відчувають ускладнення в оволодінні

процесом письма. Деякі школярі з допомогою вчителя відтворюють графічну будову окремих букв та їх елементів.

У корекційній роботі при розвитку дрібної моторики, основна допомога полягає в передачі дитині моторного стереотипу дії, руху. Найбільш адекватним видом допомоги є маніпулювання її руками при писанні, малюванні чи ліпленні. Коли рухи стають більш впевненими, слід зменшувати фізичну підтримку руки. Більшість дітей з РСА потребують, щоб їх лікоть підтримували чи просто доторкнулися до руки для того, щоб почати виконувати завдання.

44% учнів успішно оволоділи навичками читання і письма, 12% - знають букви, і намагаються зливати їх в склади, 44% - не читають, починають робити спроби правильно писати вивчені рядкові букви та їх елементи за наведенням.

Навчання грамоти учнів з РСА здійснюється за звуковим аналітико-синтетичним методом (побуквенне чи поскладове читання), що сприяє кращому засвоєнню звукового складу слова. Якщо довільне зосередження викликає негативізм, то варто звернутися до методики «глобального читання», тобто читання цілими словами, яка зорієнтована на мимовільну увагу. Ефективними видами є робота з дублікатами (розрізане слово), буквами магнітної абетки, трафаретами. Закріплення фрази ведеться в двох напрямках: за матеріалами улюбленої книжки та використання досвіду школяра. Корисним і цікавим є прийом «дочитування у книгах і діафільмах» [5].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, враховуючи результати сучасних психологічних досліджень, кількість дітей з РСА зростає у геометричній прогресії, проблема психологічного та соціального розвитку таких учнів набуває неабиякої гостроти і потребує поглибленого вивчення та пошуку нових форм і методів роботи. Психолого-педагогічна корекція є успішною у питаннях соціалізації, мовленнєвого розвитку і вербальної комунікації. У сфері розвитку інтелектуальної діяльності відмічається також незначна позитивна динаміка. Система неперервної спеціальної допомоги, яка охоплює всі етапи життя, забезпечує найкращі результати. Завдяки ранній діагностиці і психолого-педагогічній підтримці можна адаптувати учня до життя в суспільстві, навчити справлятися з власними страхами, контролювати емоції і поведінку.

Джерела та література

1. Бычкова С. С. Формирование умения общения со сверстниками у старших дошкольников / С. С. Бычкова. – М. : АРКТИ, 2002. – 96 с.
2. Комплексна програма розвитку дітей дошкільного віку з аутизмом «Розквіт»/ наук. кер. та заг. ред. Т.В. Скрипник. – К., 2013.
3. Лютова Е. К., Монина Г. Б. Тренинг эффективного взаимодействия с детьми. — СПб., 2000.
4. Матеріал з Вікіпедії. Аутизм.[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
5. Нововолинська спеціальна загальноосвітня школа №9. Матеріали самоосвіти. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://9school.ucoz.ua>
6. Олейник Н. Аутизм - це частина суспільства, в якому я живу.[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://childfuture.kiev.ua>
7. Програма розвитку дітей дошкільного віку зі спектром аутистичних порушень/ наук. ред. та упор. Д.І. Шульженко. – К., 2013.
8. Шоплер Э., Ланзид М., Ватерс Л. Поддержка аутичных и отстающих в развитии детей (0-6 лет): Сборник упражнений для специалистов и родителей по программе ТЕАССН. – Минск: Издательство Беладди «Открытые двери», 1997.- 195 с.
9. Шульженко Д. Аутизм – не вирок. – Львів: Кальварія, 2010.- 224 с.

Referens

1. Bychkova S. S. Formirovaniye umeniya obshcheniya so sverstnikami u starshikh doshkol'nikov / S. S. Bychkova. – М. : АРКТИ, 2002. – 96 s.
2. Kompleksna prohrama rozvytku ditey doshkil' noho viku z autyzmom «Rozkvit»/ nauk. ker. ta zah. red.. T.V. Skrypnyk. – К., 2013.
3. Lyutova Ye. K., Monina G. B. Trening effektivnogo vzaimodeystviya s det'mi. — SPb., 2000.
4. Wikipedia. Autism. [Electronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
5. Novovolynska Special School №9. Materials self. [Electronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://9school.ucoz.ua>
6. N. Oleinik. Autism - is part of the society in which I live. [Electronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://childfuture.kiev.ua>

7. Prohrama rozvytku ditey doshkil' noho viku zi spektrom autystychnykh porushen' / nauk. red. ta upor. D.I. Shul' zhenko. – K., 2013.
8. Shopler E., Lanzind M., Vaterc L. Podderzhka autichnykh i otstayushchikh v razvitii detey (0-6 let): Sbornik uprazhneniy dlya spetsialistov i roditeley po programme TEACCH. – Minsk: Izdatel'stvo Belapdi «Otkrytyye dveri», 1997.- 195 s.
9. Shul'zhenko D. Autizm – ne virok. – L'viv: Kal'variya, 2010.- 224 s.

Кузава Ирина, Нечипорук Людмила. СПЕКТР АУТИЗМА: ОСОБЕННОСТИ И ПРОБЛЕМЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ УЧАЩИМСЯ СПЕЦИАЛЬНОЙ ШКОЛЫ. В статье автор анализирует закономерности речи учащихся с нарушениями аутистического спектра, их основные поведенческие признаки при коммуникации и взаимодействия в социуме, познавательные психические процессы, особенности овладения навыками чтения и письма. Определяет направления логопедической коррекционно-развивающей работы, предлагает эффективные формы и методы при психолого-педагогическом сопровождении, наиболее адекватные средства альтернативной коммуникации, упражнения по методике Кэтрин Моррис и программы TEACCH, тренинги невербального общения, арт-терапевтические средства, чтобы при возможности помочь им получить образование и успешно социализироваться в современном обществе. Рекомендует обучения грамоте школьников осуществлять по звуковому аналитико-синтетическому методу или по методике «глобального чтения», при писании строчных букв и их элементов осуществлять физическую поддержку руки. Обосновывает результативность применения психолого-педагогической помощи на ранних этапах коррекционно-развивающей деятельности, указывает на необходимость своевременного консультирования родителей детей с особыми образовательными потребностями. Обращает внимание на тенденцию современности к увеличению количества учащихся с нарушениями аутистического спектра, освещает проблематику разработки методологических, методических и организационных вопросов введения оптимального образовательного процесса для данной категории.

Ключевые слова: учащиеся с нарушениями аутистического спектра, программы, коммуникация, взаимодействие в социуме, зрительный контакт, внимание, восприятие, память, мыслительные процессы, коррекционно-развивающая работа.

Kuzava Irina, Nechiporuk Liudmyla. AUTISM SPECTRUM: CHARACTERISTICS AND PROBLEMS OF PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE FOR CHILDREN OF SPECIAL SCHOOL. In the article the author analyzes the speech patterns of students with autism spectrum disorders, their basic behavioral signs in communication and interaction in the society, cognitive mental processes, and the special skills of reading and writing.

It is defined the directions of logopedic correctional-developmental work, offered effective forms and methods for psychological and pedagogical support, the most appropriate means of alternative communication, exercises by the methods of Catherine Morris and the TEACCH-program, non-verbal communication trainings, art-therapeutic tools to help them to get an education and successfully socialize in modern society.

The author recommends to perform the teaching of the reading and writing according to the sound analytic-synthetic method or the method of "global reading", when the physical support of the hand is exercised during the writing of lower-case letters with their elements. He substantiates the effectiveness of psychological and pedagogical application assistance at the early stages of correctional and developmental activity, points to the timely counseling of parents about their children with special educational needs.

Also, the author draws attention to the tendency of schoolchildren number increment with autism spectrum disorders, highlights the developing problems of methodological and organizational questions to introduce the optimal educational process for this category.

Key words: students with autism spectrum disorders, development programs, communication, interaction in the society, eye contact, attention, perception, memory, thought processes, correctional-developmental work.

Стаття надійшла до редакції 1.06.2017 р.

УДК 376.42

Алла Орлянська

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський)

ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕДІНКИ У ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ З ПОРУШЕННЯМИ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ

У статті обґрунтована вагомість проблеми розладів поведінки дітей раннього віку з порушеннями розумового розвитку. Здійснено теоретичний аналіз зарубіжної і вітчизняної літератури з проблеми розвитку поведінки дітей з особливими освітніми потребами в залежності від типу реагування, функціонування та